

AGNIESZKA WOJCIECHOWSKA

JĘZYKOWY OBRAZ „BIEDY”
WE FRAZEOLOGII POLSKIEJ I FRANCUSKIEJ

THE LINGUISTIC REPRESENTATION OF “POVERTY”
IN POLISH AND FRENCH PHRASEOLOGY

Abstract

The paper is devoted to the analysis of phraseology from the cognitive perspective. Through a comparative study of Polish and French idiomatic expressions, the author searches for analogies and dissimilarities between images representing *poverty* in the two analyzed languages. The studied material shows that linguistic representations of *poverty*, present in Polish and French idioms, are similar as far as conceptualization of this phenomenon is concerned but often different in the superficial structure. Such conclusions are not without significance for translation studies. Therefore the author mentions the main problems associated with translation in the field of phraseology.

Key words: phraseology, cognitivism, linguistic representations of *poverty*, comparative analysis, translation.

Translated by Agnieszka Wojciechowska

We współczesnych badaniach frazeologicznych wyodrębniają się dwa współbieżne nurty. Nurt dośrodkowy koncentruje się głównie na samej materii języka rozumianego jako autonomiczny system, wyizolowany od czynników zewnętrznych, takich jak kontekst historyczny, kulturowy czy społeczny. Tymczasem dla drugiego nurtu, nurtu odśrodkowego, język jest punktem wyjścia do analiz podążających w stronę kulturoznawstwa, socjo-

Mgr AGNIESZKA WOJCIECHOWSKA – doktorantka w Instytucie Romanistyki Uniwersytetu Warszawskiego, zajmuje się frazeologią konfrontatywną w ujęciu kognitywnym, głównym przedmiotem jej zainteresowań jest językowy obraz świata; adres do korespondencji: Instytut Romanistyki UW, ul. Dobra 55, 00-312 Warszawa; e-mail: agnieszkawoj@gmail.com

logii, psychologii, teorii tekstu i dyskursu, a nawet filozofii. Z tego nurtu wywodzi się frazeologia kognitywna, badająca językowy obraz świata utrwalony w skostniałych jednostkach leksykalnych.

Kognitywiści, dostrzegając wzajemne przenikanie się języka i wiedzy o świecie, uznają, że „język jest narzędziem poznania, zakotwiczonym w ludzkim doświadczeniu cielesnym, psychicznym i kulturowym, a jednocześnie stanowi odbicie procesu poznania, jest obrazem naszego świata” (Pajdzińska, 2001: 13). Możemy zatem powiedzieć, że językowy obraz świata to „zespół sądów [...] utrwalonych w języku, orzekających o cechach i sposobach istnienia rzeczywistości pozajęzykowej oraz wyznaczających ogólne kategorie pojęciowe kształtujące ludzkie myślenie o świecie” (Pajdzińska, 2005: 75).

Szczególnie interesującym polem badawczym dla pytań o językowy obraz świata jest frazeologia. Według A. Pajdzińskiej (2001) w złożonych jednostkach leksykalnych utrwalona jest obiegowa wiedza o świecie, to znaczy, że przy tworzeniu związków frazeologicznych wykorzystywane są elementy wspólnej wiedzy uczestników komunikacji (sądy nie zawsze dające się zweryfikować jako prawdziwe, np. wartościowania odnoszące się do rzeczy, ludzi, zdarzeń), do których można się bez większych problemów odwołać (przynajmniej w pewnym kręgu osób lub w pewnym czasie). Analiza frazeologizmów pozwala zrekonstruować obraz świata utrwalony w danej społeczności językowej i poznać charakterystyczny dla niej sposób myślenia i postrzegania rzeczywistości¹.

Trudno rozmawiać o otaczającym nas świecie, pomijając temat pieniądza. Pieniądze zawsze zajmowały ważne miejsce zarówno w życiu poszczególnych osób, jak i całych społeczeństw. Z jednej strony pieniądze są, w powszechnym odczuciu, generatorem szczęścia, stabilizacji i postępu, z drugiej zaś strony są kołem zamachowym wojen, przyczyną zazdrości, zgrzyoty. Ich brak lub dostatek od wieków miał realny wpływ na losy i działania ludzi. W obliczu kryzysów, falowo uderzających w europejską gospodarkę, warto sprawdzić, w jaki sposób Europejczycy postrzegają niedostatek materialny, który coraz częściej zagląda do ich domów.

Celem przeprowadzonych badań było odtworzenie, poprzez analizę jednostek frazeologicznych, językowego obrazu *biedy* utrwalonego w świadomości Polaków i Francuzów, wybranych jako przedstawicieli mieszkańców

¹ Gwoli przykładowo warto tu przywołać badania prowadzone w tej dziedzinie, jak choćby pracę wspomnianą już Anny Pajdzińskiej (1990) nad jednostkami leksykalnymi nazywanymi uczucia czy pracę Anny Krzyżanowskiej (1999) nad frazeologią śmierci.

Europy. Konfrontatywne porównanie obrazów zawartych w polskich i francuskich frazeologizmach pozwoliło na wykazanie analogii, podobieństw i różnic w sposobie postrzegania niezamożności przez oba narody. Analiza porównawcza wyrażen frazeologicznych ukazała nam również perspektywę translatorską związaną głównie z problemem ekwiwalencji.

Punktem wyjścia dla przeprowadzonych badań była konfrontacja definicji leksemu *bieda*, znajdujących się w ogólnych słownikach języka polskiego i francuskiego. Pojęcie *biedy* (fr. *la pauvreté*) w obu językach ma kilka znaczeń. Z naszej perspektywy istotna była definicja odnosząca się do niezamożności materialnej. W języku polskim *bieda* określana jest jako: brak wystarczających środków materialnych do zaspokajania potrzeb życiowych (PSWP, SJPD, SJPS). W języku francuskim nacisk położony jest głównie na sam fakt nieposiadania wystarczających zasobów materialnych². Tylko w jednym słowniku francuskim znaleźliśmy rozszerzenie podobne do definicji polskiej: ‘état, condition d’une personne qui manque de ressources, de moyens matériels pour mener une vie décente’³ (TLFi). Porównanie definicji słownikowych nie wykazało znaczących różnic w sposobie konceptualizacji *biedy* w języku polskim i francuskim. Kolejnym i głównym etapem badań była analiza konfrontatywna przeprowadzona w obszarze frazeologii.

W badaniach frazeologicznych zostało przyjęte podejście onomazjologiczne, a punktem wyjścia było kilka bliskich sobie pojęć należących do pola znaczeniowego pojęcia *bieda*. Na analizowany korpus słownikowy składały się frazeologizmy odnoszące się zarówno do faktu „bycia biednym” (stanu dokonanego), jak również do „ubożenia” (procesu stawania się niezamożnym) oraz do następstw wynikających z nędzy, jak konieczność oszczędzania, bezdomność, głód, a nawet śmierć.

Analizie porównawczej poddane zostały współczesne jednostki leksykalne⁴ wyodrębnione z 7 polskich i 6 francuskich słowników frazeologicznych⁵. Wyniki przeprowadzonej analizy są podzielone na trzy części. W pierwszej części prezentowane są obrazy występujące jednocześnie we frazeologii polskiej i francuskiej – obrazy ekwiwalentne lub opierające się na wspólnych

² ‘État d’une personne, d’une collectivité qui manque de moyens matériels, d’argent; insuffisance de ressources’ (GR, NPR).

³ ‘Sytuacja w jakiej znajduje się osoba nieposiadająca wystarczających środków materialnych, które mogłyby jej zapewnić godne życie’.

⁴ Określenie *współczesne jednostki frazeologiczne* nie jest równoważne z pojęciem *neofrazeologizmy*. Zostało ono użyte w celu odróżnienia od połączeń leksykalnych określanych w słownikach mianem przestarzałych, które nie zostały ujęte w materiale badawczym.

⁵ Szczegółowe dane bibliograficzne dotyczące słowników znajdują się na końcu artykułu.

skojarzeniach. Takie zestawienie frazeologizmów pozwoliło na wykazanie analogii i podobieństw w postrzeganiu *biedy* przez Polaków i Francuzów. Druga część ukazuje obrazowanie *biedy* właściwym tylko dla frazeologii polskiej, a ostatnia, trzecia część poświęcona jest obrazom specyficznym dla frazeologii francuskiej.

1. OBRAZOWANIE *BIEDY* WSPÓLNE DLA FRAZEOLOGII POLSKIEJ I FRANCUSKIEJ

CHUDOŚĆ	<i>Chude lata</i>	<i>Les années des vaches maigres</i>
---------	-------------------	--------------------------------------

Obrazem *biedy*, jaki odnajdujemy zarówno we frazeologii polskiej i francuskiej, jest chudość. *Chude lata* oraz *les années des vaches maigres* to frazeologizmy oznaczają lata niedostatku, trudności materialnych. Cytowane wyrażenia nawiązują do opisaną w Starym Testamencie historii Józefa (syna Jakuba i Racheli), który trafnie zinterpretował sen faraona o siedmiu krowach tłustych, pożartych przez siedem krów chudych, jako zapowiedź siedmiu lat dostatku i siedmiu lat nieurodzaju.

NAGOŚĆ	<i>Goły jak święty turecki</i> <i>Goły, ale wesoly</i>	<i>Nu comme un ver</i> <i>N'avoir pas une chemise à se mettre sur le dos</i>
--------	---	---

W obu językach *bieda* utożsamiana jest z nagością, a przymiotnik *goły* nabiera znaczenia ‘ubogi, nie mający pieniędzy, majątku ani nic wartościowego’. We frazeologizmach polskich niedostatek reprezentowany jest przez obraz nagiego człowieka. *Goły jak święty turecki*, czyli biedny jak turecki derwisz, żebrzący asceta wędrowny – to porównanie najprawdopodobniej wynika z faktu, że derwisze zwykle siadali nadzy na ulicy na rozesłanej skórze i prosili o jałmużnę, biczując się dla wzbudzenia litości przechodniów⁶. Kolejne polskie połączenie leksykalne *goły, ale wesoly* reprezentuje człowieka niezamożnego, ale zachowującego pogodę ducha. Natomiast we frazeologii francuskiej *bieda* przejawia się w wyrażeniu porównawczym *nu comme un ver*, epiderma dżdżownicy pozbawiona jest bo-

⁶ Pochodzenie jednostki leksykalnej zostało wytłumaczone w *Encyklopedii Staropolskiej* autorstwa Zygmunta Glogera (<http://literat.ug.edu.pl/glogers/0003.htm> DW: 05.11.2012).

wiem ochrony, dlatego też dżdżownica wydaje się goła (biedna) w porównaniu do pozostałych zwierząt (np. ryb pokrytych łuskami czy ptaków, których warstwą ochronną są pióra). Następna francuska jednostka leksykalna ukazuje ubóstwo poprzez brak konkretnej części ubrania. We frazeologizmie *n'avoir pas une chemise à se mettre sur le dos* rysuje się obraz nagiego człowieka nie mającego nawet jednej koszuli, w którą mógłby się odziać⁷. Warto tu również wspomnieć, że niektóre wymienione wyżej frazeologizmy odnoszą się do nagości nie tylko jako do skutku ubóstwa, gdyż ich drugim znaczeniem jest po prostu ‘być nagim, bez ubrania’. To spostrzeżenie odnosi się do dwóch porównań hiperbolizujących pojęcie *biedy*: *goły jak święty tu-recki* oraz *nu comme un ver*.

PUSTKA	<i>Mieć pustą kieszeń, puste kieszenie</i> <i>(Mieć) pustki, pustkę w kieszeni</i> <i>żart. (Mieć) płótno w kieszeni</i>	<i>Avoir le gousset vide</i> <i>Avoir la bourse vide, plate, légère</i>
	<i>Nie mieć, nie ma co do garnka włożyć</i> <i>Cztery kąty a piec piąty</i>	

Kolejnym skojarzeniem odnoszącym się do pojęcia *niedostatku*, jaki możemy dostrzec we frazeologii polskiej i francuskiej, jest pustka. W obu językach obraz pustki służy do wyrażania jednego z głównych objawów *biedy* – braku pieniędzy. Wyrażenia polskie opierają się na obrazie pustej kieszeni: *mieć pustą kieszeń, pustkę w kieszeni* lub żartobliwie *mieć płótno w kieszeni*. Natomiast we frazeologizmach francuskich odnajdujemy obraz pustej sakiewki: *avoir le gousset vide / la bourse vide*. Pustość sakiewki wyrażana jest nie tylko za pomocą przymiotnika *vide* ‘pusta’, ale również poprzez przymiotniki *plate* (płaska) i *légère* (lekka), które oznaczają brak lub niewielką ilość pieniędzy znajdujących się w sakiewce. Obraz pustki przejawia się również w polskich jednostkach: *nie mieć co do garnka włożyć* oraz *cztery kąty a piec piąty*. W pierwszym frazeologizmie obraz pustego naczynia oznacza dotkliwy głód i niedostatek. W drugim połączeniu leksykalnym oznaką życia w biedzie jest obraz pustego, ubogiego mieszkania.

⁷ Można by tu przywołać polski frazeologizm *nie mieć co na grzbiet włożyć*, ale nie znaleźliśmy w słownikach potwierdzenia jego potocznego znaczenia odnoszącego się do *biedy*.

CHOROBA	<i>(Mieć) suchoty (w) kieszeni</i> <i>Chorować na suchoty (w kieszeni, kieszeniowe)</i> <i>Chorować na kieszeń</i>	<i>Avoir les reins faibles</i>
---------	--	--------------------------------

Obrazem *biedy* w obu językach jest choroba. Polacy pozbawieni pieniędzy *mają suchoty w kieszeni, chorują na kieszeń* lub *suchoty kieszeniowe*. W cytowanych frazeologizmach brak pieniędzy przedstawiany jest jako rodzaj choroby bezpośrednio związanej z miejscem, w którym przechowuje się pieniądze. Kolejny raz w języku polskim odnajdujemy obraz kieszeni. Zwróćmy uwagę na słowo *suchoty*, które oznacza zwykle ‘gruźlicę płuc’, oraz żartobliwe powiązanie tego leksemu ze słowem *posucha*, czyli brakiem (w tym wypadku pieniędzy). Tymczasem Francuzi, kiedy nie dysponują rezerwami finansowymi i nie mogą ponosić dużych obciążeń finansowych, wtedy *ont les reins faibles*, a jak powszechnie wiadomo, osoby ze słabą, chorą lędźwiową częścią kręgosłupa nie mogą dźwigać ciężarów.

SKROMNE JEDZENIE	<i>Bryndza u kogoś</i>	<i>Être dans la mouise</i> <i>Être dans la purée</i> <i>Être dans la panade</i> <i>Manger de la vache enragée</i>
---------------------	------------------------	--

Niezamożność kojarzona jest przez Polaków i Francuzów także ze skromnym jedzeniem, często o niskiej jakości i wartości odżywczej. Polacy utożsamiają nędzę z *bryndzą* ‘rodzajem sera owczego, wyrabianego szczególnie w obszarach górskich, dawniej jednych z najbiedniejszych terenów Polski’. Górale często żyli w biedzie, a zajmując się głównie wypasaniem owiec, mogli z pozyskanego mleka zrobić bryndzę, nie ponosząc dodatkowych kosztów. Francuzi wyrażają ubóstwo poprzez obraz warzywnej papki, kleiku *être dans la purée* oraz zupy zrobionej na bazie tanich składników *être dans la mouise, panade*. Specyficzny dla frazeologii francuskiej jest również obraz spożywania mięsa z chorej na wściekliczną krowy, zabitej, aby zapobiec rozprzestrzenieniu się choroby na pozostałe zwierzęta domowe – *manger de la vache enragée*.

GŁÓD	<i>O głodzie i chłodzie</i> ----- <i>Nie mieć co do ust/ gęby/ pyska włożyć</i> ≈ <i>N'avoir rien à se mettre sous la dent</i>
ŚMIERĆ GŁODOWA	<i>Przymierać głodem</i> = <i>Crever de faim</i>

Konsekwencją nędzy jest głód. Obraz głodu odnajdujemy w polskiej jednostce *o głodzie i chłodzie*, która przedstawia życie w niedostatku, wiążące się z brakiem jedzenia i niewygodami. Brak jedzenia obrazowany jest również w cytowanej już jednostce *nie mieć co do garnka włożyć* oraz w zwrocie *nie mieć co do ust/gęby/ pyska włożyć*. Podobny obraz odnajdujemy we francuskim frazeologizmie *n'avoir rien à se mettre sous la dent*, gdzie głodująca osoba nie ma niczego, co mogłaby włożyć pod ząb. W obu językach *bieda* utożsamiana jest także ze śmiercią głodową. Obraz człowieka bliskiego śmierci z powodu niedojadania rysuje się w polskim połączeniu leksykalnym *przymierać głodem* oraz analogicznym, francuskim zestawieniu *crever de faim*. Wyżej przedstawione frazeologizmy są doskonałym przykładem ekspresywnej funkcji hiperboli, dzięki której wprowadzony zostaje pewien rodzaj przesady w opisie nieszczęść człowieka biednego. Jednostki hiperbolizujące obrazują biedę w niezwykle wyrazisty sposób.

TRUDNE WARUNKI ŻYCIA ZWIERZĄT	<i>Pieskie, psie życie</i> = <i>Une vie de chien</i> <i>Biedny jak mysz kościelna</i>
-------------------------------------	--

Frazeologia polska i francuska wyraża ubóstwo również poprzez obraz trudnych warunków życia zwierząt. Synonimem wegetacji w nędznych warunkach jest w języku francuskim i polskim ciężkie życie psa, najprawdopodobniej bezdomnego lub podwórkowego, który cierpi głód i jest źle traktowany przez ludzi. Polacy porównują też wyjątkową biedę z trudnym życiem myszy mieszkającej w kościele, mającej problemy ze znalezieniem pożywienia w przeciwieństwie do myszy domowej, która zawsze znajdzie do jedzenia coś, co należy lub należało do człowieka, stąd porównanie *biedny jak mysz kościelna*.

BEZDOMNOŚĆ	<i>Nie mieć/ być bez dachu nad głową ≈ Être sans toit</i>	
	<i>Znaleźć się na bruku; pójść, iść na bruk ≈ Être (se retrouver) sur le pavé</i>	
	<i>Znaleźć się na ulicy; iść, pójść na ulicę ≈ Être à la rue</i>	
	<i>Iść pod most, spać pod mostem</i>	<i>N'avoir ni feu ni lieu</i>
	<i>Nie mieć gdzie głowy skłonić, schronić, przytulić</i>	
	<i>Wycierać (cudze, obce) kąty</i>	

Następstwem biedy jest bezdomność. Brak pracy, środków do życia oraz stałego miejsca zamieszkania jest wyrażany za pośrednictwem licznych frazeologizmów polskich i francuskich. Analogiczne obrazy bezdomności w obu językach to *brak dachu* (tzn. domu), *bruk* i *ulica*. Frazeologizmy polskie *znaleźć się na ulicy* oraz *iść, pójść na ulicę* implikują również, oprócz bezdomności, inne możliwe konsekwencje biedy, jakimi są żebractwo i prostytutka. Pozostałe polskie zwroty odnoszące się do bezdomności przedstawiają obraz człowieka, który nie ma gdzie się podziać, jest zmuszony do spania pod mostem lub tułania się po cudzych domach. Połączenie leksykalne *nie mieć gdzie głowy skłonić* pochodzi z Biblii. Genezy jego powstania można się dopatrywać w Ewangelii według św. Mateusza: „Lisy mają nory, a ptaki – gniazda, tylko Syn Człowieczy nie ma gdzie położyć głowy” (Mt 8, 20). Mowa tu o uczniach Jezusa, którzy – chcąc naśladować Mistrza – powinni wyrzec się przywiązania do bogactwa i dotychczasowego życia, w tym stałego miejsca zamieszkania. Francuski frazeologizm *n'avoir ni feu ni lieu* łączy bezdomność z brakiem ogniska domowego, bliskich, którzy mogliby być dla kogoś wsparciem. Słowo *feu* występuje tu w znaczeniu *dom*, a słowo *lieu* odnosi się do pojęcia rodziny (dawniej *haut lieu/bas lieu* oznaczało wysokie lub niskie urodzenie)⁸.

ZATŁOCZONE MIESZKANIE	<i>żyć na kupie ≈ Vivre les uns sur les autres</i>
--------------------------	--

Konsekwencją niedostatku materialnego może być, oprócz bezdomności, również konieczność mieszkania z innymi osobami. We frazeologii polskiej i francuskiej pojawia się obraz zatłoczonego mieszkania, którego lokatorzy z powodu trudności finansowych nie mogą pozwolić sobie na oddzielne lokum.

⁸ Słowa *feu* i *lieu* mają w tej jednostce frazeologicznej znaczenia przestarzałe.

WIAZANIE KOŃCA Z KOŃCEM	<i>Wiązać koniec z końcem = Nouer, joindre les deux bouts</i> <i>Ledwo, z trudem wiązać koniec z końcem = Avoir du mal à joindre les deux bouts</i> <i>Nie móc związać końca z końcem = Ne pas arriver à joindre les deux bouts</i>
----------------------------	---

Skromne życie, wynikające z małej ilości środków na utrzymanie, wyrażane jest we frazeologizmach polskich i francuskich przez obraz wiązania końca z końcem lub niemożność związania tych końców. W obu językach odnajdujemy ekwiwalentne zwroty stopniujące poziom biedy: (1) *wiązać koniec z końcem*, (2) *ledwo wiązać koniec z końcem*, (3) *nie móc związać końca z końcem*. Pojęcie *końców* w cytowanych frazeologizmach ma charakter czasowy, gdyż oznaczają one początek i koniec miesiąca lub tygodnia w zależności od systemu przyznawania wynagrodzeń. Czynność wiązania *końca z końcem* odnosi się do zachowania pewnej ciągłości finansowej, to znaczy możliwości zachowania równowagi między wydatkami a środkami finansowymi przeznaczonymi na okres między jedną a drugą pensją.

ZACISKANIE PASA W TALII	<i>Zaciskać pasa = Se serrer la ceinture</i>
-------------------------	--

Trudna sytuacja finansowa wiąże się ponadto z koniecznością ograniczania wydatków zwłaszcza na jedzenie, co w języku polskim i francuskim reprezentowane jest przez obraz zaciskania pasa. Warto wspomnieć, że odmawianie sobie niektórych rzeczy z powodu niewystarczających środków materialnych kojarzy się Francuzom również z samym faktem zakładania paska *se mettre, se boucler, s'attacher la ceinture*.

2. OBRAZOWANIE BIEDY CHARAKTERYSTYCZNE DLA FRAZEOLOGII POLSKIEJ

PL	<ol style="list-style-type: none"> 1. obraz skromnie ubranego człowieka: <i>Zostać w jednej koszuli</i> 2. obraz biedaka noszącego ze sobą cały dobytek: <i>Pójść z torbami</i> 3. obraz żebraka: <i>Zejść na dziady</i> 4. obraz korzystania z ostatnich zapasów: <i>Gonić resztkami, ostatkami, ostatkiem</i> 5. obraz przędzenia cienkiej nici: <i>Cienko prząść</i> 6. obraz wykonywania żmudnej pracy za niskie wynagrodzenie: <i>Klepać biedę</i>
----	---

	7. obraz osoby zmęczonej nędzą, pozbawionej sił: <i>Cienko śpiewać, Robić bokami</i>
	8. obraz niskiego stanu wody lub naczynia niewypełnionego po brzegi: <i>Komuś się nie przelewa</i>
	9. obraz krajobrazu po powodzi: <i>Być (zupełnie) splukany</i>
	10. obraz dna, rynsztoka: <i>Spaść, stoczyć się do rynsztoka, na (samo) dno</i>

We frazeologii polskiej zubożenie reprezentowane jest przez obraz biedaka: skromnie odzianej osoby (1), nędzarza noszącego ze sobą cały dobytek w licznych torbach (2) oraz dziada – starego żebrzącego człowieka (3). Bieda zmusza Polaków do korzystania z ostatnich zapasów, z resztek (4) oraz wymaga oszczędnego dysponowania posiadanymi środkami, co jest widoczne we frazeologizmie *cienko prząść* (5), przedstawiającym proces wyrabiania jak najcieńszej nici, aby zapas przędzy wystarczył możliwie jak najdłużej. Ponadto nędza kojarzy się Polakom z wykonywaniem benedyktyńskiej pracy za niewielkie pieniądze (6). Pozbawia ich również sił witalnych. Obraz zmęczonego nędzą człowieka odnajdujemy w jednostce *cienko śpiewać* oraz w zwrocie *robić bokami* (7). Pierwsze znaczenie frazeologizmu *robić bokami* odnosi się do zwierząt i oznacza *oddychać gwałtownie, głęboko wskutek zmęczenia*, co w drugim znaczeniu przejawia się w obrazie człowieka wyczerpanego z powodu kłopotów finansowych. Z jednej strony we frazeologii polskiej niedostatek materialny prezentowany jest przez obraz naczynia niewypełnionego po brzegi lub obraz niskiego stanu wody w rzece czy zbiorniku wodnym (8), a z drugiej strony zupełny brak pieniędzy utożsamiany jest z powodzią, z niszczącym pędem wody, który wszystko ze sobą zabiera (9). Ostatnimi obrazami charakterystycznymi dla frazeologii polskiej są: rynsztok, czyli ściek uliczny i dno (10). Oba wyrażenia: *spaść, stoczyć się do rynsztoka* oraz *spaść, stoczyć się na (samo) dno* dotyczą nie tylko doprowadzenia się do nędzy, ale również do upadku moralnego. Warto zwrócić uwagę na czasowniki użyte w tych frazeologizmach, które doskonale odzwierciedlają kryzys i degradację, wyznaczając kierunek ruchu w dół.

3. OBRAZOWANIE BIEDY

CHARAKTERYSTYCZNE DLA FRAZEOLOGII FRANCUSKIEJ

FR	1. obraz czarnej flagi nad garnkiem: <i>Le drapeau noir flotte sur la marmite</i>
	2. obraz wydeptywania ścieżki przez tułającego się biedaka: <i>Battre la dèche</i>

3. obraz szurania starymi butami, kapciami: *Traîner la savate*
4. obraz wytartej tkaniny, zużytego ubrania : *Être à la corde*
5. obraz spania i umierania na słomie : *Coucher sur la paille ; Crever, finir, mourir sur la paille*
6. obraz roweru jadącego na felgach : *Rouler sur la jante*
7. obraz kończącego się przemówienia : *Être (se trouver) au bout de son rouleau/du rouleau*
8. obraz gęstej mgły lub grząskiego błota: *Être dans la mélasse*
9. obraz skoszonego zboża: *Être fauché (comme les blés)*
10. obraz suszy : *Être à sec*
11. obraz statku mającego problemy z powodu niskiego stanu wody: *Être sur le sable; Être à la côte*
12. obraz diabła ciągniętego za ogon: *Tirer le diable par la queue*
13. obraz zubożałego Hioba: *(Être) comme Job sur son fumier; Pauvre comme Job*
14. obraz pozłacania : *Misère dorée*

We frazeologii francuskiej trudna sytuacja materialna reprezentowana jest przez obraz czarnej flagi powiewającej nad garnkiem (1). Czarny kolor, nawiązując do zaschniętej krwi, symbolizuje śmierć i żalobę, tu staje się również synonimem *biedy*. Ubóstwo wyrażane jest również poprzez obraz biedaka: tułającego się (2), szurającego starymi butami (3) oraz noszącego zużyte, wytarte ubranie (4). Ponadto nędza kojarzona jest przez Francuzów ze spaniem i umieraniem na słomie (5). Słoma traktowana jest jako pozostałość z uprawy zbóż, odpad bez jakiegokolwiek wartości. Słomą wykłada się legowiska zwierząt w oborze. Jeśli ktoś śpi lub kończy swoje życie na słomie, to znaczy, że jest ubogi, bo nie stać go na wygodne łóżko. Brak pieniędzy wyrażony jest we frazeologii francuskiej przez obraz roweru jadącego na samych obręczach (6) oraz przez obraz mówcy docierającego do końca zwoju papieru, na którym spisane jest jego przemówienie (7). Niezamożność ukazywana jest w języku francuskim poprzez obrazy związane z naturą. Życie w biedzie utożsamiane jest przez Francuzów z sytuacją, z której bardzo trudno się wydostać, podobnie jak z grząskiego błota lub gęstej mgły. Zupelne wyczerpanie zasobów finansowych wyrażone jest w obrazie skoszonego zboża (9) oraz w obrazie suszy powodującej nieurodzaj (10). Z niskim stanem wody związane są również dwie metafory żeglarskie, ukazujące biedę poprzez obraz statku osiadłego na mieliźnie (11). Brak wystarczających środków do życia rysuje się również w obrazie przedstawiającym biedaka, który – pozbawiony zasobów materialnych – zwraca się w swojej opresji do

diabła. Ten jednak odwraca się i chce odejść, a biedak stara się go przytrzymać za ogon (12). Kolejnym obrazem charakterystycznym dla frazeologii francuskiej jest obraz zubożałego Hioba, nawiązujący do historii opisaną w Starym Testamencie (13)⁹. Życie Hioba stało się przedmiotem zakładu między Bogiem a Szatanem. W wyniku tego zakładu Hiob stracił majątek i rodzinę oraz został dotknięty trędem. Wszystkie te nieszczęścia miały wystawić jego wiarę na próbę. Osamotniony Hiob, siedząc na kupie gnoju i drapiąc swędzące z powodu choroby ciało, zastanawiał się nad przyczyną swojej niedoli i boską sprawiedliwością. Mimo pojawiających się wątpliwości Hiob pozostał wierny Bogu, który nagroził go za to przywróceniem i pomnożeniem zdrowia, mienia i dzieci. Ostatnim obrazem *biedy* specyficznym dla frazeologii francuskiej jest obraz pozłacania (14), jaki odnajdujemy w jednostce *misère dorée*. Pozłacanie to proces pokrywania jakiegoś przedmiotu złotem, w tym przypadku odnosi się do ukrywania biedy i utrzymywania pozorów dostatniego życia.

Przeprowadzone badania nie tylko pozwoliły na porównanie językowego obrazu *biedy* utrwalonego w świadomości Polaków i Francuzów, ale również pokazały trudności związane z przekładem w dziedzinie frazeologii. W trakcie konfrontacji frazeologizmów polskich i francuskich zauważono dwie podstawowe sytuacje, z którymi może spotkać się tłumacz:

- Dane wyrażenie frazeologiczne występuje równolegle w obu językach: tłumaczenie polega na użyciu jednostki analogicznej. W przypadku całkowitej ekwiwalencji formalnej i leksykalnej najodpowiedniejszy jest przekład literalny. Najczęściej jednak spotykamy się z ekwiwalencją częściową np.: *Pieskie, psie życie* ↔ *Une vie de chien*; *żyć na kupie* ↔ *Vivre les uns sur les autres*. Niekiedy napotykamy również na brak ekwiwalencji leksykalnej i formalnej, wynikającym z różnic w sposobie myślenia, np.: *Być (zupełnie) splukanym* ↔ *Être fauché (comme les blés)*.
- Dana jednostka leksykalna nie ma odpowiednika w języku docelowym. W tym wypadku możliwy jest przekład za pomocą jednego słowa lub luźnej grupy leksykalnej. Na przykład *Misère dorée* ↔ ukrywana bieda.

⁹ W analizie nie zostało uwzględnione polskie porównanie *biedny jak Łazarz*, którego odnotowanie pozwoliłoby postulować częściową ekwiwalencję obrazu odwołującego się do biblijnych stereotypów osoby. Jednostka ta z pewnością funkcjonuje w języku potocznym, ale nie została przez nas odnaleziona w żadnym słowniku i w konsekwencji nie włączyliśmy jej do analizowanego korpusu.

Podsumowując należy stwierdzić, że większość obrazów przedstawiających biedę we frazeologii polskiej i francuskiej wynika z podobnych doświadczeń i obserwacji. Nędza kojarzy się Polakom i Francuzom przede wszystkim z niskim standardem życia, np. z trudnymi warunkami mieszkaniowymi, ze skromnym, zużytym ubraniem czy z niedojadaniem, które może doprowadzić nawet do śmierci. Brak wystarczających środków finansowych przedstawiany jest w obu językach jako rodzaj choroby. W polskich i francuskich frazeologizmach odnajdujemy również obrazy zaczerpnięte z obserwacji zjawisk zachodzących w naturze, takich jak gęsta mgła, z której trudno się wydostać, powódź czy susza. Inspiracją do zilustrowania ubóstwa stały się dla obu narodów także trudne warunki życia zwierząt. Należy jednak zwrócić uwagę, że poszczególne obrazy, mimo pewnego podobieństwa, w zdecydowanej większości są idiomatyczne dla obu języków. Z przeprowadzonych badań wynika, że tylko 14% zgromadzonych frazeologizmów to ekwiwalenty o dużym stopniu podobieństwa formalnego i leksykalnego, które przedstawiają identyczne obrazy, jak: *wiązać koniec z końcem*, *joindre les deux bouts* czy *zaciskać pasa, se serrer la ceinture*. 52% analizowanych frazeologizmów to jednostki opierające się na podobnych skojarzeniach, takich jak nagość (*goły jak święty turecki, n'avoir pas une chemise à se mettre sur le dos*), pustka (*mieć płótno w kieszeni, avoir la bourse vide*), bezdomność (*wycierać cudze kąty, n'avoir ni feu, ni lieu*) itd. Wyrażenia te, mimo zauważalnego podobieństwa, prezentują jednak obrazy charakterystyczne osobno dla języka polskiego i francuskiego. Natomiast 34% stanowią połączenia leksykalne obrazujące biedę w sposób specyficzny tylko dla frazeologii polskiej lub francuskiej (np. obraz roweru jadącego na obręczach dla języka francuskiego i obraz przędzenia cienkiej nici dla języka polskiego). Tu potwierdza się spostrzeżenie J. Maćkowiak (1999), że językowe obrazy świata utrwalone w różnych językach wykazują jednocześnie różnice i podobieństwa. Różnice są bardziej powierzchniowe, dotyczą samej strukturalizacji rzeczywistości, jej opisu i wartościowania. Podobieństwa natomiast dotyczą głębszej sfery, związanej z konceptualizacją poszczególnych elementów świata. Wyniki przeprowadzonej analizy pozwoliły na stwierdzenie, że mimo wspólnych korzeni kulturowych i dużej zbieżności w sposobie konceptualizacji *biedy* Polacy i Francuzi ilustrują to właściwy dla siebie sposób. Możemy zatem przypuszczać, że językowy obraz *biedy* także u pozostałych narodów europejskich jest podobny, jeśli chodzi o sposób konceptualizacji tego zjawiska, ale wyraźnie różny w warstwie powierzchniowej.

BIBLIOGRAFIA

- Bąba Stanisław, Dziamka Gabriela, Liberek Jarosław, 1995, *Podręczny słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa, PWN.
- (SJPD) Doroszewski Witold (red.), 1958, *Słownik języka polskiego*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- Dubisz Stanisław (red.), 2008, *Uniwersalny słownik języka polskiego*, Warszawa, PWN.
- Duneton Claude, 1990, *La puce à l'oreille : anthologie des expressions populaires avec leur origine - nouvelle édition, revue et augmentée*, Paris, Balland.
- Duneton Claude, Claval Sylvie, 1990, *Le bouquet des expressions imagées*, Paris, Seuil.
- Gloger Zygmunt, *Encyklopedia staropolska*, <http://literat.ug.edu.pl/glogers/0003.htm>, DW 05.11.2012.
- Kłosińska Anna, 2006, *Słownik frazeologiczny*, Warszawa, PWN.
- Kłosińska Anna, Sobol Elżbieta, Stankiewicz Anna, 2005, *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa, PWN.
- Krzyżanowska Anna, 1999, *Polska i francuska frazeologia śmierci*, Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Lafleur Bruno, 1991, *Dictionnaire des locutions idiomatiques françaises*, Québec, Duculot.
- (GR) *Le Grand Robert*, 2005, Paris, Dictionnaire Le Robert.
- (NPR) *Le Nouveau Petit Robert*, 2007, Paris, Dictionnaire Le Robert.
- (TLFi) *Le Trésor de la Langue Française Informatisé*, Nancy, CNRS Editions, <http://atilf.atilf.fr/> DW : 01.11.2012
- Lebda Renarda, 2008, *Wielki słownik frazeologiczny*, Kraków, Krakowskie Wydawnictwo Naukowe.
- Maćkowiak Jolanta, 1999, *Słowo o słowie. Potoczna wiedza o języku*, Gdańsk, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Müldner-Nieckowski Piotr, 2004, *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa, Świat Książki.
- Pajdzińska Anna, 1990, „Jak mówimy o uczuciach? Poprzez analizę frazeologizmów do językowego obrazu świata”, [w:] *Językowy obraz świata*, [red.] Bartmiński J., Lublin, Wydawnictwo UMCS, 83-101.
- Pajdzińska Anna, 2001, „O znaczeniu związku frazeologicznego (raz jeszcze)”, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*, Lublin, 4, 11-18.
- Pajdzińska Anna, 2005, *Studia frazeologiczne*, Łask, Oficyna Wydawnicza Leksem.
- Rat Maurice, 1957, *Dictionnaire des locutions françaises*, Paris, Librairie Larousse.
- Rey Alain, Chantreau Sophie, 2006, *Dictionnaire des expressions et locutions*, Paris, Le Robert Collection « Les usuels ».
- Skorupka Stanisław, 1967, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa, Wiedza Powszechna.
- Sobol Elżbieta, 2008, *Słownik frazeologiczny PWN z Bralczykiem*, Warszawa, PWN.
- (SJPS) Szyczak Mieczysław (red.), 1998, *Słownik języka polskiego PWN*, Warszawa, PWN.
- Weil Sylvie, Ramaeu Louise, 1982, *Trésors des expressions françaises*, Paris, Belin.
- Zaręba Leon, 2000, *Słownik idiomatyczny francusko-polski*, Kraków, Universitas.
- (PSWP) Zgółkowa Halina (red.), 1995, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, Poznań, Kurpisz.

LA REPRÉSENTATION LINGUISTIQUE DE LA « PAUVRETÉ »
DANS LA PHRASÉOLOGIE POLONAISE ET FRANÇAISE

R é s u m é

L'article est consacré à l'analyse de la phraséologie dans la perspective cognitive. À travers l'étude comparative des expressions figées, l'auteur vise à déceler des différences et des ressemblances dans les images représentant la *pauvreté* dans deux langues en question. Les résultats de l'analyse montrent que les représentations linguistiques de la *pauvreté*, contenues dans des phraséologismes polonais et français, se ressemblent en ce qui concerne la conceptualisation de ce phénomène et souvent divergent au niveau de la structure superficielle. Telles conclusions ne sont pas sans importance pour les études de traduction. L'auteur mentionne donc les principaux problèmes liés à la traduction dans le domaine de la phraséologie.

Mots clés : phraséologie, cognitivisme, représentation linguistique de la *pauvreté*, analyse comparative, traduction.

Słowa kluczowe: frazeologia, kognitywizm, językowy obraz *biedy*, analiza porównawcza, przekład.

Traduit par Agnieszka Wojciechowska